

Skazani na
wykluczenie!?

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
Wydział Teologii
Wydział Nauk Społecznych

CARITAS POLSKA

Redakcja
Miroslaw Kalinowski
Iwona Niewiadomska

Skazani na wykluczenie!?

Zasoby adaptacyjne
osób zagrożonych
marginalizacją społeczną

Wydawnictwo KUL
Lublin 2010

Recenzent
prof. dr hab. Krystian Wojaczek

Opracowanie redakcyjne
Danuta Bilińska

Opracowanie komputerowe
Hanna Prokopowicz
Jarosław Bielecki

Projekt okładki i stron tytułowych
Agnieszka Gawryszuk

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2010

ISBN 978-83-7702-113-2

Wydawnictwo KUL
ul. Zbożowa 61, 20-827 Lublin
tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl
<http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa
elpil
ul. Artyleryjska 11
08-110 Siedlce
e-mail: info@elpil.com.pl

ROZDZIAŁ VIII

ZASOBY ADAPTACYJNE NIELETNICH

Joanna Chwaszcz, Anna Jaskot*

Terminem nieletni określa się młodzież, która przejawia różne nasilenie demoralizacji, od zaniedbań wychowawczych (dzieci z rodzin dysfunkcyjnych) do osób naruszających normy prawa (po konflikcie z prawem karnym). Pojęcie nieletni jest zdefiniowane w Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 roku a także w kodeksie karnym.

W rozumieniu Ustawy termin „nieletni” obejmuje:

- osoby przed 18. rokiem życia przejawiające demoralizację
- osoby, które dopuściły się czynu karalnego po ukończeniu lat 13, ale przed ukończeniem lat 17, w stosunku do których toczy się postępowanie
- osoby, względem których zostały orzeczone środki wychowawcze lub poprawcze, do ukończenia przez te osoby 21. roku życia (art. 1 u.p.n.).

Nieletni zgodnie z art. 10 kodeksu karnego to osoba, która w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończyła 17 lat (art. 10 par. 1 kk).

1. Problemy przystosowawcze młodzieży naruszającej normy prawa karnego

Nieletni może popełnić czyny karalne i/lub przejawiać inne zachowania dewiacyjne nie będące nimi. Do czynów karalnych podejmowanych przez zdemoralizowaną młodzież zalicza się:

- zabójstwa
- uszkodzenia ciała
- bójki lub pobicia
- zgwałcenia
- kradzieże z włamaniem

- kradzieże mienia prywatnego
- rabunki i wymuszenia
- napady rabunkowe z użyciem niebezpiecznych narzędzi (Pospiszyl 1980, s. 88; Sołtysik 1995, s. 251; Sołtysiak, Karwowska 2003, s. 64; Szadkowska, Szałański 2003, s. 44).

Do innych zachowań dewiacyjnych, nie będących czynami karalnymi popełnianymi przez nieletnich, należą: kłamstwo, ucieczki z domu, niepowodzenia szkolne i wagary, agresja oraz używanie substancji psychoaktywnych.

- Kłamstwo – stanowi w środowisku osób niedostosowanych społecznie objaw do diagnozy m.in. ogólnych zmian charakterologicznych, zaburzeń osobowości antysocjalnej i psychopatii. Istnieją różne rodzaje kłamstw wykorzystywanych przez młodzież niedostosowaną społecznie, a także różnorodne motywy używania kłamstwa.
 - Kłamstwo obronne. Motywem jego użycia bywa obawa przed konsekwencjami negatywnych zachowań lub lęk przed sytuacją trudną. Bardzo często służy ono nieujawnianiu zdarzeń o charakterze przestępczo-kryminalnym.
 - Kłamstwo konformistyczne. W tym przypadku motywem do użycia kłamstwa jest środowisko dorosłych, które ma demoralizujący wpływ na jednostkę. Kłamstwo staje się wówczas normą.
 - Kłamstwo afirmacyjne. Służy podwyższeniu samooceny u osób, które mają niskie poczucie własnej wartości.
 - Kłamstwo opozycyjne. Pełni funkcję protestu np. w trudnej sytuacji ekonomicznej rodziny osoby niedostosowanej społecznie (Gindrich 2007, s. 19-20).
- Ucieczki z domu – dynamika tego zjawiska jest związana ze zmieniającymi się rozwojowo potrzebami młodych ludzi. Ucieczki związane są z potrzebą swobody czy niezależności od rodziców. Niekiedy jednak wśród młodzieży niedostosowanej społecznie wynika ona z braku poczucia bezpieczeństwa, które często łączy się z występowaniem w domu rodzinnym sytuacji, które dziecko odbiera jako zagrażające czy wręcz niebezpieczne (bójki, awantury, kary cielesne, odrzucenie, zaniedbywanie, nadużywanie substancji psychoaktywnych, wykorzystywanie seksualne). Młodzież uciekająca z domu często wchodzi do grup o charakterze chuligańskim czy przestępczym (Pospiszyl, Żabczyńska 1985, s. 26-27; Hołyst 1989, s. 14; Gindrich 2007, s. 17).
- Niepowodzenia szkolne i wagary – kłopoty w szkole, niepodejmowanie wysiłków mających na celu zdobycie wiedzy, a także powstawanie zjawiska tzw. wyuczonej bezradności są skutkiem specyficznych i niespecyficznych trudności w uczeniu się (Gindrich 2007, s. 16-17). Mogą one prowadzić do niepowodzeń szkolnych, licznych nieobecności, nieklasyfikowania a nawet przestępczości (Gindrich 2007, s. 186-189).

- Agresywność – występowanie zachowań agresywnych lub/i przemocowych wśród młodzieży nieprzystosowanej jest zjawiskiem bardzo częstym. Są one nabywane w wyniku uczenia się opartego na mechanizmach pozytywnego i negatywnego wzmocnienia a także obserwacji, naśladowania, modelowania; mogą być także następstwem bezpośredniego doświadczenia agresji czy przemocy lub długotrwałej frustracji (Wolińska 2004, s. 22-27).
- Picie alkoholu, używanie nikotyny i innych substancji psychoaktywnych – sięganie przez młodzież po papierosy stanowi często pierwszy krok do eksperymentowania zarówno z alkoholem, jak i narkotykami. Motywacja do palenia jest bardzo złożona. Młodzież kieruje się najczęściej motywem instrumentalnym – traktuje palenie jako najlepszy w ich ocenie sposób na rozwiązanie sytuacji, poczucie dorosłości, radzenie sobie ze stresem, ulgę w cierpieniu itp. Kolejnym istotnym powodem sięgania przez młodzież po papierosy jest motyw towarzyski – palenie pozwala przynależć do określonej grupy, odgrywa istotną rolę przy nawiązywaniu relacji oraz komunikacji (Zawisza-Masłyk 2005, s. 264-265). Po inicjacji nikotynowej młodzież sięga po kolejne substancje psychoaktywne, takie jak alkohol czy narkotyki. Motywacja do sięgania po tego typu używki jest uwarunkowana zarówno osobowościowo, jak i środowiskowo. Wśród czynników osobowościowych wymienia się: brak stabilności emocjonalnej; lęk, poczucie krzywdy, czyli objawy neurotyczne często pojawiające się już w dzieciństwie; brak bezpieczeństwa, który rodzi poczucie zagrożenia; brak umiejętności do rozwiązywania swoich problemów a także brak zdolności do podjęcia wysiłku, aby problem rozwiązać; niski poziom tolerancji na frustrację; silną potrzebę samorealizacji; obniżone poczucie własnej wartości; niski poziom uspołecznienia i odpowiedzialności; niezaspokojoną potrzebę afiliacji; kierowanie się w życiu przyjemnością jako nadrzędną zasadą; obniżone poczucie sensu życia; obniżony system wartości. Do czynników środowiskowych należą: niepełna, rozbita lub zagrożona rozbiciem rodzina; brak zgodności w stosowaniu metod wychowawczych wobec dziecka, czego konsekwencją są nasilające się konflikty rodzinne; typ wychowania nadopiekuńczy stosowany wobec jednego dziecka w rodzinie; małodzieństwo oraz brak stabilnych więzi rodzinnych; mała obecność rodziców w procesie wychowania spowodowana rodzajem pracy, która zmusza do częstego przebywania poza domem obojga lub jednego z rodziców; tolerancja wobec używania substancji psychoaktywnych w środowisku rodzinnym; przebywanie w otoczeniu osób używających takich substancji lub uzależnionych od nich; łatwy dostęp do różnego rodzaju środków psychoaktywnych (Cekiera 1992, s. 18-19).

Proces demoralizacji nieletnich rozpoczyna się od, z pozoru mało znaczących, zachowań typu: palenie papierosów, zaniedbywanie obowiązków szkolnych, itp. Niosą one negatywne następstwa dla jednostki, prowadzą do trwałych zmian osobowości, z którymi trudno poradzić sobie w wieku dojrzałym.

Wejście na drogę wykołejenia społecznego można opisać za pomocą trzech faz:

I faza:

Niepowodzenia w nauce szkolnej, bunt przeciwko autorytetowi, wagarowanie.

II faza:

Agresywność, niszczycielstwo, kradzieże, włóczęgostwo, apatia, upór.

III faza:

Całkowita aspołeczność: chuligaństwo, przestępczość (Jedleński 1962, s. 23).

Tłem motywacyjnym zachowań dewiacyjnych nieletnich są czynniki osobowościowe i sytuacyjne. Osobowościowe tło motywacyjne tworzą zmienne, które usposabiają bądź predysponują do zachowania się w określony sposób, lub zmienne, które odegrały znaczącą rolę w etiologii inkryminowanego zachowania. Motywacja sytuacyjna związana jest z czynnikami zewnętrznymi, mającymi wpływ na poziom i sprawność integracyjnych i regulacyjnych funkcji osobowości (Rajska-Kulik 1998, s. 164-165). Motywacyjne tło osobowościowe i sytuacyjne wpływa na stopień uformowania się bezpośrednich powodów czynu (Stelmach 2001, s. 155). Wyodróżniono grupy motywów skłaniających nieletnich do łamania norm prawnych i społecznych (Bielicki 1995, s. 42; Marzec-Holka 1999, s. 158; Czerwińska 2001, s. 1-82; Majchrzak 2002, s. 179; Majchrzak 2003, s. 35-37; Badźmirowska-Masłowska 2003, s. 57; Urban 2005, s. 20-21; Kozaczuk 2005, s. 36) – są to motywy:

- 1 – ekonomiczne
- 2 – retorsyjno-odwetowe
- 3 – rodzinne
- 4 – seksualne
- 5 – osobiste/osobowościowe
- 6 – urojeniowe.

Spoleczne uwarunkowania zachowań dewiacyjnych.

Obejmują one czynniki zewnętrzne (sytuacyjne tło motywacyjne), w których istotną rolę odgrywają:

1. dom rodzinny
2. szkoła
3. grupa rówieśnicza
4. lokalna społeczność (frustracja społeczna)
5. środki masowego przekazu.

Ad 1. Do najważniejszych elementów życia rodzinnego, które mają wpływ na powstanie problemów adaptacyjnych nieletnich należą: struktura rodziny, postawy i kompetencje rodziców, patologie występujące w rodzinie.

a) Struktura rodziny.

Rodzina niepełna – śmierć jednego z rodziców, rozwód czy separacja wywołują szok w młodym człowieku, często pozostawiający ślady na długie lata (McWhirter 2001, s. 80-81). Rozłąka budzi w osobie lęk, brak poczucia bezpieczeństwa, depresję, objawy nerwicy, pesymizm a także agresję; może prowadzić do zachowań społecznie nieakceptowanych (Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 23-24). Młody człowiek doświadcza straty cenionych wartości (życie najbliższych, obecność, poczucie miłości, bezpieczeństwa). Niekiedy jedna utrata pociąga za sobą cały cykl. W takim przypadku brak zasobów zaradczych lub znaczne ich obniżenie uniemożliwia jednostce efektywne poradzenie sobie z sytuacją trudną. Prowadzi do licznych dysfunkcji w życiu osobistym i społecznym osoby doświadczającej straty.

Rodzina wielodzietna – dzieci wychowywane w takich rodzinach zagrożone są ubóstwem, co z kolei implikuje liczne negatywne następstwa, takie jak: deficyty edukacyjne, kolizje z prawem, popadanie w uzależnienia, podejmowanie innych zachowań ryzykownych (Raczkowska-Bogdanowicz 2009, s. 1) w rodzinach takich istnieje większe ryzyko braku nadzoru rodziców w sytuacji niewłaściwego zachowania dziecka, stąd większe zagrożenie uczestniczenia w działaniach przestępczych bądź samej obserwacji łamania norm prawnych (Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 25). Posiadanie starszego rodzeństwa prezentującego zachowania przestępcze potęguje ryzyko ich naśladowania przez młodsze dzieci. Starsze rodzeństwo staje się modelem pewnych zachowań. Ponadto dzieci wychowujące się w jednym domu narażane są na takie same lub bardzo podobne czynniki ryzyka (Batawia 1969, s. 60; Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 19-20).

b) Postawy i kompetencje rodziców.

Postawy rodzicielskie – do takich, które przyczyniają się do zaburzenia prawidłowego rozwoju dziecka i prowadzą do powstania problemów na tle zachowań niezgodnych z ogólnie przyjętymi normami należą (Wolińska 2004, s. 42-43):

- odtrącenie
- unikanie
- nadmierne chronienie
- nadmierne wymagania.

Wymienione postawy charakteryzuje brak synchronizacji pomiędzy oczekiwaniami rodziców a potrzebami dzieci. Nierozpoznanie zasobów i wynikających z nich potrzeb dziecka oraz brak lub niskie kompetencje wychowawcze rodziców powodują, że często realizują oni wobec potomka proces manipulacyjny, a nie kierowni-

czy. Celem staje się wówczas zaspokojenie potrzeb i aspiracji rodziców zamiast dziecka.

Kompetencje wychowawcze – rodzice młodzieży wchodzącej w konflikt z prawem posiadają następujące deficyty kompetencyjne, które przyczyniają się do powstawania i postępowania problemów przystosowawczych młodzieży. Do deficytów kompetencyjnych rodziców należą (Borecka-Biernat 1999, s. 175-177):

- niewłaściwe strategie kontroli dzieci
- pomijanie nagradzania zachowań prospołecznych
- brak stymulacji zachowań prospołecznych
- mało reakcji pozytywnych na działania dziecka
- brak umiejętności różnicowania własnych emocji
- niskie kompetencje radzenia sobie w sytuacji trudnej
- trudności z ustaleniem jasnych zasad
- surowość
- brak konsekwencji własnych decyzji.

c. Patologie rodzinne.

Przestępczość rodziców – fakt przestępczej kariery rodziców związany jest bardzo często z wchodzeniem przez dzieci w zachowania naruszające normy prawa karnego. Wyróżnia się uwarunkowania zachowań przestępczych:

- genetyczne – silniejsze w wypadkach, gdy zachowania aspołeczne związane są z hiperaktywnością i trwają, mimo osiągnięcia wieku dojrzałego (Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 18-19)
- cykliczny wzorzec przestępczy – problemy przystosowawcze powstają poprzez obserwację, modelowanie i uczenie się zachowań przestępczych od dziadków, rodziców, rodzeństwa (Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 19).

Przemoc w rodzinie – w rodzinie, w której obecna jest przemoc, dziecko może być:

- świadkiem przemocy
- doświadczać fizycznego znęcania
- doświadczać znęcania emocjonalnego
- ofiarą molestowania seksualnego
- zaniedbywane.

Następstwem różnego rodzaju form przemocy w rodzinie są takie problemy jak:

- zaburzenia zachowania i uzewnętrznianie problemów osobistych
- agresywne zachowanie
- zachowania autodestrukcyjne
- niski poziom samokontroli
- słaba umiejętność rozwiązywania problemów
- absencja szkolna
- trudności w nawiązywaniu prawidłowych relacji interpersonalnych

- podejmowanie ryzykownych zachowań w sferze seksualnej
- nadużywanie alkoholu i narkotyków
- nieorganiczne zaburzenia rozwoju (reaktywne zaburzenie przywiązania; Hollin, Browne, Palmer 2008, s. 30-31).

Nadużywanie substancji psychoaktywnych przez członków rodziny prowadzi do prezentacji dzieciom niewłaściwego sposobu funkcjonowania poprzez modelowanie i utrwalanie destrukcyjnych sposobów radzenia sobie z problemami. Wymieniane są następujące trudności przystosowawcze w życiu dziecka wychowywanego w rodzinie z osobą lub osobami uzależnionymi (Matyjas 2008, s. 276):

- poczucie zagrożenia i cierpienia
- ukrywanie i tłumienie uczuć i emocji
- zapadanie na różne choroby, spowodowane długotrwałym stresem
- przejmowanie obowiązków dorosłych
- zachwianie tożsamości
- niska samoocena i poczucie własnej wartości
- doświadczanie napięć, lęku i opuszczenia
- poczucie wstydu
- przejawianie negatywnych zachowań, w celu odwrócenia uwagi od nadużywających substancji psychoaktywnych rodziców.

Ad 2. Do nieprawidłowości po stronie szkoły, które mogą stymulować powstawanie problemów przystosowawczych nieletnich, należą:

- niewłaściwe warunki fizyczne (przeludnienie klas, złe warunki lokalowe)
- niedostosowany do możliwości dziecka system wymagań oraz nieprawidłowy sposób ich realizacji (przeciążenie programów szkolnych, sztywny sposób ich realizacji, bez uwzględnienia indywidualnych możliwości ucznia)
- niekorzystne dla procesu dydaktyczno-wychowawczego cechy wychowawcy lub nauczyciela (w tym: słaba znajomość przez nauczycieli swoich uczniów: stanu zdrowia fizycznego i psychicznego, sytuacji rodzinnej i materialnej, sfery emocjonalnej i nawyków, możliwości intelektualnych; Batawia 1969, s. 77-79, Kupisiewicz 1970, s. 74-75).

Punktem wyjścia do pojawienia się problemów przystosowawczych są często długotrwałe niepowodzenia szkolne, które wywołują zaburzenia w sferze motywacji, w rozwoju emocjonalno-uczuciowym, w kształtowaniu się postaw młodzieży. Konsekwencją problemów szkolnych są zachowania związane z nieprzystosowaniem społecznym (Gindrich 2007, s. 186-189).

Ad 3. Problemy przystosowawcze nieletnich związane z negatywnym wpływem grup rówieśniczych. W grupach rówieśniczych o negatywnym odniesieniu pojawia-

ją się czynniki działające kontrsocjalizująco (Pospiszył-Żabczyńska 1985, s. 110-112; Kozaczuk 2006, s. 48-50):

- kształtowanie postawy nihilistycznej, koncentracja na przyjemnościach i własnych korzyściach
- wywieranie nacisków na przyjęcie i postępowanie w sposób niezgodny z obowiązującymi normami prawnymi i społecznymi
- wytwarzanie nawyków zwiększających możliwości wystąpienia zachowań przestępczych poprzez zniechęcenie do systematycznej pracy, reagowanie agresją na pojawienie się różnych sytuacji trudnych dla osoby
- uczenie technik i modelowanie dokonywania przestępstw (jak kraść, jak produkować i rozpoznawać substancje psychoaktywne, w jaki sposób usprawiedliwiać się i „wykręcać” od odpowiedzialności za popełnione czyny)
- ułatwienie przyswojenia oraz wprowadzania w życie norm i zasad stojących w przeciwieństwie do ogólnie przyjętych reguł funkcjonowania w danym społeczeństwie.

Ad 4. Do czynników społecznych, mających znaczenie przy pojawianiu się problemów przystosowawczych nieletnich, należą (Badźmirowska-Masłowska 2003, s. 44-45):

- bezwzględna frustracja społeczna – polega na niemożności zaspokojenia podstawowych potrzeb, zwłaszcza związanych z pełnym udziałem w życiu społecznym i kulturowym
- względna frustracja społeczna – pojawia się w sytuacji znacznego zróżnicowania społecznego i wiąże się z porównywaniem własnej pozycji w zbiorowości z pozycją innych osób.

Ad 5. Zagrożenia dla procesu prawidłowej adaptacji osób młodych stwarzają media. Negatywne skutki działania mass mediów obserwowane są w sferze poznawczej, emocjonalnej i behawioralnej dzieci i młodzieży (Izdebska 2002, s. 77; Izdebska 2006, s. 168-169; Matyjas 2008, s. 93-108).

Zaburzenia w sferze poznawczej:

- relatywizm poznawczy
- bierna postawa
- rozleniwienie intelektualne
- zaburzenia dotyczące mowy
- zubożenie słownictwa
- stymulowanie wyobrażeń i fantazji o charakterze agresywnym
- zaburzenia w spostrzeganiu rzeczywistej przemocy w społeczeństwie.

Zaburzenia w sferze emocjonalnej:

- przewlekłe stany lękowe

- długotrwałe uczucie strachu i zagrożenia
- nadmierna pobudliwość emocjonalna
- nieuzasadniona obawa przed agresją ze strony innych osób
- nocne lęki i koszmary
- znieczulenie na przejawy zachowań i sytuacji agresywnych.

Zaburzenia w sferze behawioralnej:

- kształtowanie i utrwalanie negatywnych zachowań
- pobudzenie ruchowe
- przejawianie zachowań agresywnych.

Podmiotowe uwarunkowania zachowań dewiacyjnych.

W celu zebrania czynników psychologicznych (osobowościowe tło motywacyjne), mających wpływ na problemy związane z przystosowaniem młodzieży a także na cały proces wykołejenia społecznego, wprowadzono pojęcie przestępczy rdzeń osobowości (dominujący zespół cech, wartości, postaw kierujących ludzkim zachowaniem; Urban 1999, s. 46-47; Wawrzak-Chodaczek 1999, s. 225; Majchrzak 2002, s. 49-50).

Do cech nieletnich, determinujących nieprzystosowanie, zalicza się:

- egocentryzm etyczny
- niezrównoważenie
- heteroagresywność
- nieczułość afektywną
- nasilenie drażliwości i agresywności
- wybuchowość
- niską odporność na stres i frustrację
- niską samoocenę
- podatność na manipulację
- nastawienie narcystyczne
- brak aspiracji życiowych, pasji i zainteresowań
- niski poziom sprecyzowania wartości życiowych
- tendencje do postaw aspołecznych
- niski stopień zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa, miłości, przynależności, uznania i afiliacji
- deficyt umiejętności komunikowania się z innymi
- brak poczucia kontroli
- poczucie alienacji.

Wymienionych powyżej czynników, prowadzących do powstawania problemów przystosowawczych nieletnich, nie można traktować w izolacji od siebie. Wzajemne współwystępowanie wszystkich lub kilku cech, które stanowią deficyty w zasobach zarządzających i zaradczych osoby, może w sprzyjających patologizacji okolicznościach zewnętrznych warunkować zachowania nieprzystosowawcze.

2. Zasoby kształtujące przystosowanie nieletnich

Postawiono dwa pytania badawcze: jaki jest kapitał przystosowawczy nieletnich? oraz jakie rodzaje zasobów konstytuują ich adaptację?

Przebadano 234 nieletnich. W tym kobiet 53%, mężczyzn 47%. Jako nieletniego traktowano osobę, która przed 17. rokiem życia popełniła czyn karalny i/lub wystąpiły u niej inne przejawy demoralizacji, na skutek których przeprowadzone zostało postępowanie sądowe i orzeczony został czynnik wychowawczy bądź poprawczy. Szczegółowa charakterystyka socjodemograficzna grupy umieszczona została w rozdziale drugim.

Potencjał przystosowawczy nieletnich

Na podstawie analizy skupień, uwzględniając przystosowanie osobiste (wynik ogólny i wyniki w sześciu sferach przystosowania uzyskane na podstawie RISB), wyodrębniono cztery grupy nieletnich z różnym potencjałem przystosowawczym:

Osoby z niskim potencjałem przystosowawczym (N) (N=45) charakteryzują się:

- wysokim wskaźnikiem ogólnym nieprzystosowania społecznego
- bardzo dużym nasileniem konfliktów w sferze relacje rodzinne
- bardzo dużym nasileniem konfliktów wewnętrznych związanych z obrazem siebie, stosunkiem do siebie
- wysokim natężeniem doświadczanych problemów
- zaburzonymi relacjami z innymi ludźmi
- konfliktem w sferze dążeń i celów
- ambiwalentnym stosunkiem do wartości.

Osoby ze średnim potencjałem przystosowawczym kryzysująco-konfliktowe (S1) (N=47) charakteryzują się:

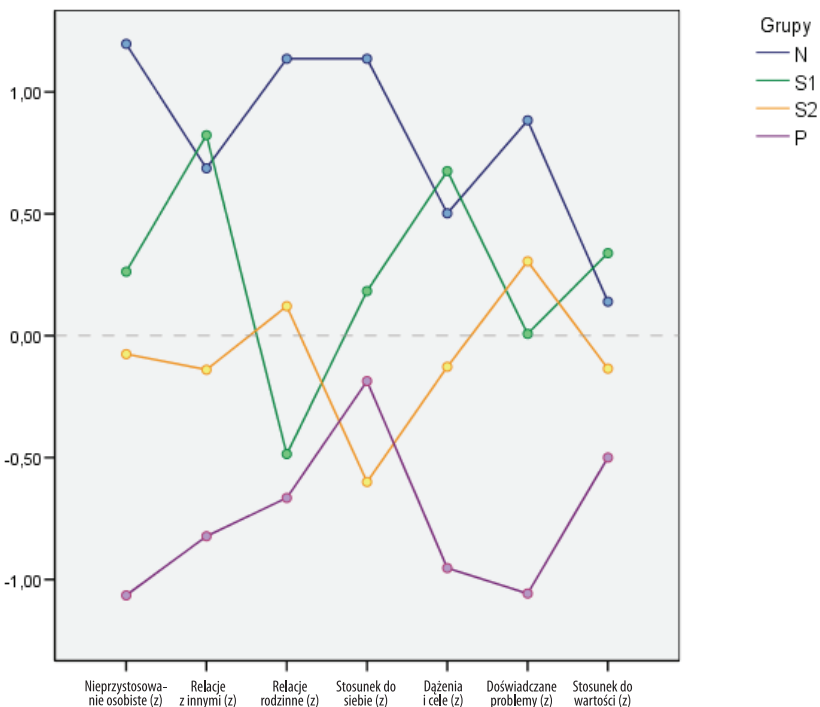
- średnim poziomem ogólnym nieprzystosowania
- bardzo dużym nasileniem konfliktów interpersonalnych
- dużym nasileniem konfliktów w sferze dążeń i celów oraz wartości, co świadczy o doznawaniu przez te osoby kryzysu wartościowania, posiadaniu trudności decyzyjnych, braku autorytetów
- średnim natężeniem konfliktów w sferach stosunek do siebie oraz doświadczane problemy
- poprawnymi relacjami rodzinnymi; osoby te posiadają wsparcie w rodzinie.

Osoby ze średnim potencjałem przystosowawczym o pozytywnym stosunku do siebie (S2) (N=82) charakteryzują się:

- średnim poziomem ogólnym nieprzystosowania
- średnim natężeniem konfliktów interpersonalnych
- niewielkim konfliktem w sferze dążeń i celów
- ambiwalentnym stosunkiem do wartości
- dużym natężeniem doświadczanych problemów
- pozytywnym stosunkiem do siebie.

Osoby z wysokim potencjałem przystosowawczym (P) (60) charakteryzują się:

- dobrym przystosowaniem osobistym
- niskim nasileniem doświadczanych problemów
- wyznaczonymi celami i zaplanowanymi działaniami
- poprawnymi relacjami z innymi
- dobrymi relacjami rodzinnymi
- niskim konfliktem w sferze wartości
- średnim nasileniem konfliktu w stosunku do siebie.

Wykres 1. Potencjał przystosowawczy u nieletnich (N=213): wyniki analizy skupień w teście RISB J. Rottera w grupach N (N=43), S1 (N=41), S2 (N=76), P (N=53)

Zasoby rozwojowe a potencjał przystosowawczy nieletnich

Związek pomiędzy zasobami rozwojowymi a zróżnicowanym potencjałem przystosowawczym nieletnich przeanalizowany zostanie na trzech płaszczyznach:

1. kształtowanie adaptacji nieletnich poprzez poziom zasobów – analizuje się wyniki ogólne w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w kategoriach:
 - a) przypisywanie znaczenia posiadanym zasobom
 - b) spostrzeganie zysków kapitałowych
 - c) ocenianie strat w zasobach.
2. kształtowanie przystosowania nieletnich poprzez cztery typy kapitału psychospołecznego (wykorzystuje się dwanaście wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla):
 - a) przypisywanie znaczenia zasobom o charakterze materialnym, podmiotowym, stanu i energetycznym
 - b) spostrzeganie zysków w wymienionych typach kapitału
 - c) ocena straty w tychże zasobach
3. kształtowanie adaptacji nieletnich poprzez dwa rodzaje kapitału (por. rozdział pierwszy zasoby wewnętrzne i zewnętrzne; analiza uwzględnia sześć rodzajów wyników w teście Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla)
 - a) nadawanie znaczenia zasobom wewnętrznym i zewnętrznym
 - b) spostrzeganie zysków we wskazanych rodzajach kapitału
 - c) ocena strat w tychże zasobach
4. kształtowanie przystosowania nieletnich poprzez zasoby religijne (religijne radzenie sobie pozytywne i negatywne; wyniki uzyskane w Kwestionariuszu Religijnych Sposobów Radzenia Sobie ze Stresem BRIEF RCOPE K. Pargamenta).

Ad 1. Potencjał adaptacyjny nieletnich a znaczenie, zysk i utrata zasobów

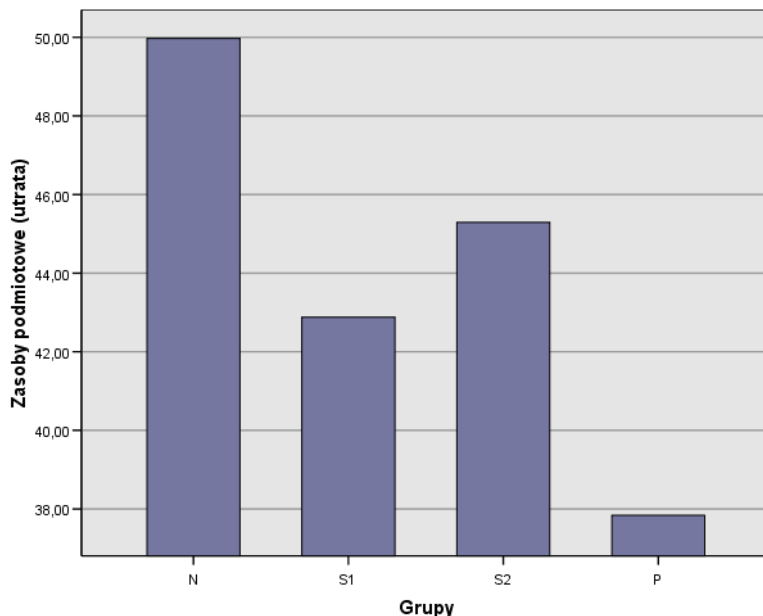
Nieletni z różnym potencjałem adaptacyjnym (N, S1, S2, P) nie różnią się, na poziomie istotnym statystycznie, pod względem znaczenia nadawanego zasobom, ich pozyskiwania jak i utraty (interpretacja wyniku ogólnego). Tendencje do różnicy pomiędzy nieletnimi z różnym potencjałem przystosowawczym zaznaczają się w znaczeniu nadawanemu zasobom ($p=0,076$) oraz ich utracie ($p=0,082$).

Ad 2. Potencjał adaptacyjny nieletnich a znaczenie, zysk i utrata zasobów podmiotowych, energetycznych, materialnych i stanu

Zasoby podmiotowe.

Nieletnich o różnym potencjale adaptacyjnym różnicuje utrata zasobów podmiotowych. Różnice istotne statystycznie występują pomiędzy grupami o wysokim

(P) i niskim (N) potencjale adaptacyjnym. Nieletnich nie różnicuje znaczenie i pozyskiwanie zasobów podmiotowych.

Wykres 2. Utrata zasobów podmiotowych przez nieletnich o różnym potencjale adaptacyjnym (N=234): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

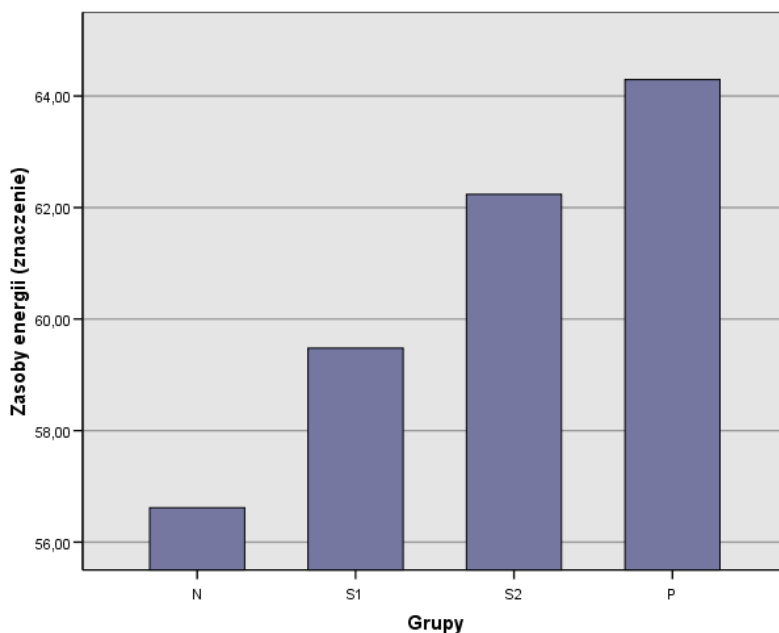
Nieletni z wysokim potencjałem przystosowawczym (P) utracili znacznie mniej zasobów podmiotowych niż ci z niskim kapitałem adaptacyjnym (N). Osoby z niskim i wysokim kapitałem rozwojowym różnicuje utrata następujących zasobów podmiotowych:

- poczucie, że realizują własne cele życiowe
- optymizm
- poczucie własnej wartości.

Nieletni ze zróżnicowanym kapitałem adaptacyjnym różnią się utratą zasobów podmiotowych, nie różnicuje ich natomiast znaczenie nadawane kompetencjom podmiotowym jak i ich pozyskiwanie. Wydaje się, że nieletni, pomimo odczucia straty zasobów podmiotowych, nie dokonali przewartościowania na poziomie poznawczym znaczenia tego kapitału i jego związku z efektywnym funkcjonowaniem społecznym oraz zawodowym człowieka, co tłumaczy także brak aktywności nieletnich w pozyskiwaniu zasobów podmiotowych.

Zasoby energii.

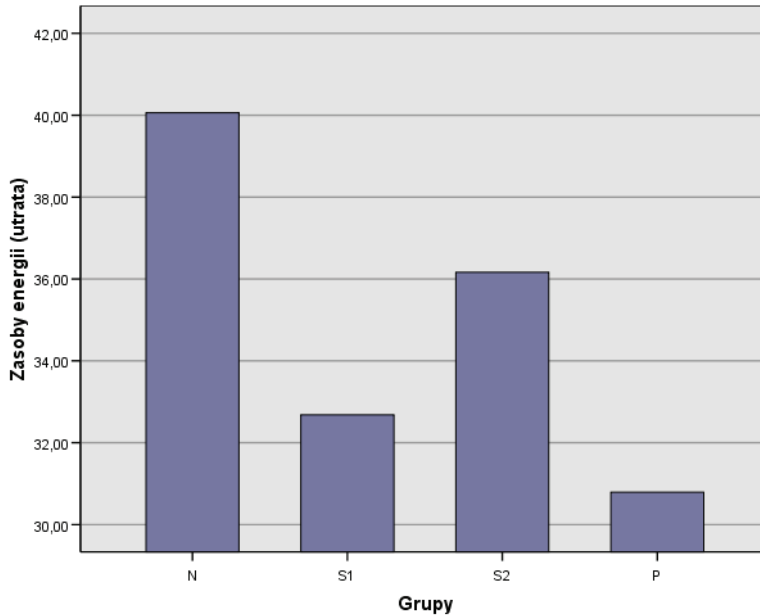
Istnieją istotne statystycznie różnice pomiędzy nieletnimi ze zróżnicowanym potencjałem adaptacyjnym w znaczeniu nadawanym zasobom energetycznym oraz ich utracie.

Wykres 3. Znaczenie nadawane zasobom energii przez nieletnich o różnym potencjale adaptacyjnym (N=234): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Nieletni z wysokim potencjałem adaptacyjnym (P) znacznie większe znaczenie nadają zasobom energetycznym niż ci z niskim kapitałem przystosowawczym (N). Grupy te różnicuje szczególnie znaczenie nadawane następującym zasobom energetycznym:

- zdrowiu własnemu
- zdrowiu partnera
- posiadaniu ubezpieczenia zdrowotnego
- pieniądзом na rozwój osobisty i samodoskonalenie się (edukacja, rozpoczęcie działalności gospodarczej)
- pieniądзом na transport
- pieniądзом na nieprzewidziane wydatki.

Wykres 4. Utrata zasobów energii przez nieletnich o różnym potencjale adaptacyjnym (N=234): wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji dla testu Ocena Zachowania Zasobów S. Hobfolla w grupach N, S1, S2, P

Nieletnich z wysokim (P) i niskim (N) potencjałem adaptacyjnym różnicuje utrata zasobów energetycznych. Ci z wysokim potencjałem przystosowawczym utracili mniej takich zasobów niż osoby z niskim kapitałem przystosowawczym.

Nieletnich zróżnicowanych pod względem potencjału adaptacyjnego różnicuje znaczenie i utrata zasobów energetycznych, nie różnicuje ich natomiast ich pozyskiwanie. Interpretować to można w następujący sposób: nieletni o wysokim kapitale przystosowawczym nadają większe znaczenie ważnym zasobom energetycznym, takim jak zdrowie, ubezpieczenie czy pieniądze na rozwój osobisty, niż nieletni o niskim kapitale adaptacyjnym. Odczuwają oni także utratę zasobów energetycznych. Wydaje się, że u nieletnich z wysokim potencjałem adaptacyjnym nastąpiła pozytywna zmiana rozwojowa na poziomie poznawczym (znaczenia zasobów), brakuje im jednak pewnych zasobów podmiotowych i/lub społecznych (wsparcia) do uruchomienia procesu pozyskiwania kapitału, któremu nadają większą wartość.

Zasoby stanu.

Nieletnich z różnym potencjałem przystosowawczym nie różnicuje znaczenie, pozyskiwanie ani utrata zasobów stanu. Można więc wnioskować, że nie są czynnikiem istotnym, związanym z poziomem przystosowania nieletnich.

Zasoby materialne.

Podobnie grupa nieletnich z różnym poziomem przystosowania nie jest zróżnicowana pod względem znaczenia, pozyskiwania oraz utraty zasobów materialnych. Stąd można wnioskować, że również ten kapitał nie jest zmienną w istotny sposób wyjaśniającą przystosowanie nieletnich.

Ad 3. Potencjał adaptacyjny nieletnich a znaczenie, pozyskiwanie i utrata zasobów wewnętrznych i zewnętrznych.

Nieletni nie różnią się, na poziomie istotnym statystycznie, znaczeniem, pozyskiwaniem i utratą zarówno zasobów wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Można zauważyć pewne tendencje, do których należą:

- osoby z wyższym potencjałem przystosowawczym (P) w większym stopniu niż badani z niskim potencjałem (N) pozyskują zasoby wewnętrzne, takie jak: poczucie kontroli nad własnym życiem, umiejętność dobrego porozumiewania się
- osoby z wysokim potencjałem adaptacyjnym (P) nadają większe znaczenie niż ludzie z niskim kapitałem przystosowawczym (N) zasobom zewnętrznym, takim jak: środki transportu, pieniądze na transport, oszczędności na nieprzewidziane wydarzenia.

Z analizy otrzymanego materiału empirycznego wynika, że nieletni nie preferują zasobów wewnętrznych (zarządzających) ani zewnętrznych zarówno na poziomie oceny ich znaczenia, jak i pozyskiwania. Nie ma pomiędzy nimi także różnic w utracie tych zasobów.

Ad 4. Potencjał adaptacyjny nieletnich a zasoby religijne.

Nie wykazano w grupie nieletnich zależności pomiędzy poziomem potencjału adaptacyjnego tych osób a wykorzystywaniem zasobów religijnych (radzenie sobie pozytywne i negatywne).

Wnioski podsumowujące z analiz empirycznych przeprowadzonych na grupie nieletnich

Z wyższym potencjałem adaptacyjnym nieletnich współwystępują:

- **mniej utrata zasobów podmiotowych, takich jak realizacja celów życiowych, optymizm, poczucie własnej wartości**
- **duże znaczenie nadawane zasobom energetycznym, takim jak zdrowie własne i partnera, ubezpieczenie, pieniądze na rozwój osobisty i samodoskonalenie się, środki na transport i nieprzewidziane wydarzenia**
- **mniej utrata zasobów energetycznych.**

3. Strategie wzmacniające potencjał adaptacyjny nastolatków popełniających czyny karalne

Resocjalizacja nieletnich jest rozumiana jako idea kształtowania poczucia odpowiedzialności jednostki za siebie i innych. Proces resocjalizacji można przedstawić jako rzeczywistość wychowawczą składającą się z następujących elementów:

- osoby wychowujące i nauczające ze specjalnym przygotowaniem
- osoby wychowywane i uczące się
- warunki, które determinują przebieg i strukturę procesu wychowawczego.

Na proces resocjalizacji składają się także wszystkie zdarzenia zachodzące między osobami wychowującymi, uczącymi a uczniami, wychowankami (relacje, sprzężenia, wpływy). Istotą tak rozumianego procesu resocjalizacyjnego jest przywracanie zaburzonej równowagi między dążeniem nieletniego do zachowania własnej autonomii a dążeniem społeczeństwa do podporządkowania postępowania nieletniego normom, które są powszechnie akceptowane (Kalinowski 2008, s. 324-325).

Proces resocjalizacyjny ma na celu (Mudrecka 2005, s. 438-439; Kalinowski 2008, s. 235):

- wychowanie świadomego i uczciwego obywatela
- uwzględnienie wskazań nauki i doświadczeń pedagogicznych
- eliminowanie czynności zbędnych i niepotrzebnych.

Przykłady modeli resocjalizacyjnych w wybranych krajach Europy

W Wielkiej Brytanii, poza sądami dla nieletnich oraz policją, ogromną rolę odgrywają miejscowe ośrodki pomocy społecznej. Do ich kompetencji należą sprawy dotyczące nieletnich:

- w zakresie opieki i ochrony (do 17. roku życia)
- wykonywania środków wychowawczych.

Co 6 miesięcy ośrodki rozpatrują każdą prowadzoną przez siebie sprawę nieletniego w celu zbadania, czy zaistniała konieczność zmiany zastosowanego środka wychowawczego, czy też odstąpienia od orzeczonego środka (Kalinowski, 2008, s. 214-215). Istotną rolę w postępowaniu w sprawach nieletnich w Anglii odgrywa także policja. Utworzone zostały specjalne sekcje policji dla nieletnich, które są zobowiązane do współpracy ze wszystkimi organami opieki nad dzieckiem (ośrodek opieki społecznej i sądy dla nieletnich; Kalinowski 2008, s. 215).

We Francji występuje model resocjalizacji nieletnich obejmujący:

- sądy dla nieletnich
- ośrodki obserwacyjne i reedukacyjne
- rodziny zastępcze

- stowarzyszenia pozarządowe zajmujące się resocjalizacją nieletnich i zapobieganiem demoralizacji dzieci i młodzieży.

Do zadań ośrodków obserwacyjnych należy obserwacja nieletnich w ich naturalnym środowisku. Jest ona prowadzona na zlecenie sądu dla nieletnich. W skład takich ośrodków wchodzi interdyscyplinarny zespół składający się m.in. z wychowawców, psychologów, pracowników socjalnych, lekarzy.

Do ośrodków reedukacyjnych przyjmowani są nieletni z upośledzeniem umysłowym oraz ci z zaburzeniami psychicznymi. Placówki te są prowadzone dla dość małych grup, których specyfiką jest to, że wychowankowie pracują lub uczą się poza ośrodkiem, który pełni funkcję domu.

We Francji uważa się, że metody wychowawcze powinny być oparte na uczeniu, polegającym na indywidualnej pracy z nieletnim z trudnościami adaptacyjnymi (Kalinowski 2008, s. 215-219).

W Niemczech model resocjalizacji nieletnich składa się z następujących elementów:

- sądy dla nieletnich
- urzędy opieki społecznej nad młodzieżą
- instytucje opieki, wychowania i prewencji współdziałające z powyższymi urzędami.

Sądy dla nieletnich w Niemczech dysponują środkami wychowawczymi, półkarnymi oraz karnymi.

Do środków wychowawczych należą:

- wskazania – polegają na ukierunkowaniu postępowania nieletniego na stymulację jego rozwoju psychospołecznego
- kierowanie wychowawcze – polega na nadzorowaniu przez pracownika socjalnego wychowania nieletniego w rodzinie
- nadzór wychowawczy – stosowany w stosunku do osoby, która nie ukończyła 17. roku życia i znajduje się w sytuacji zagrażającej wykołajeniem społecznym.

Do środków półkarnych zalicza się:

- naprawienie wyrządzonej szkody i/lub osobiste przeproszenie poszkodowanego
- wypłacenie pieniężnej kwoty na wybrany cel użyteczności publicznej.

Środkiem karnym stosowanym przez sądy dla nieletnich w Niemczech jest kara pozbawienia wolności odbywana w więzieniu dla nieletnich. Jest ona stosowana w wyjątkowych sytuacjach.

W ostatnich latach w Niemczech nastąpiło przejście z wychowania przymusowego na opiekuńcze, gdzie szczególny akcent położony jest na opiekę, pomoc, wychowanie i psychoterapię. System resocjalizacji oparty jest na idei małej grupy, indywidualizacji pracy z wychowankiem a także na rozwijaniu

kompetencji do samostanowienia i samodzielności życiowej. Ważny jest fakt, że w Niemczech opieką instytucjonalną objęte są zdemoralizowane rodziny, które sprzyjają demoralizacji i przestępczości młodzieży (Kalinowski 2008, s. 219-221).

Rozwiązania resocjalizacyjne stosowane w Polsce

W Polsce prawo przewiduje różne formy resocjalizacji nieletnich. W Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 roku (u.p.n.) wyróżnione są środki, jakie może orzec sąd rodzinny wobec nieletniego. Ogólnie można je podzielić na trzy grupy.

1. Środki, które nie zmieniają środowiska wychowawczego nieletniego:
 - upomnienie
 - zobowiązanie do określonego postępowania, a zwłaszcza do: naprawienia szkody, przeproszenia pokrzywdzonego, podjęcia nauki lub pracy, powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach albo zaniechania używania alkoholu lub innego środka odurzającego
 - nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna
 - nadzór organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania – udzielających poręczenia za nieletniego
 - nadzór kuratora.
2. Środki częściowo zmieniające środowisko nieletniego:
 - kuratorski ośrodek pracy z młodzieżą
 - umieszczenie nieletniego w organizacji i/lub instytucji zajmującej się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, szkoleniowym lub terapeutycznym.
3. Środki całkowicie zmieniające środowisko wychowawcze nieletniego:
 - umieszczenie osoby w rodzinie zastępczej
 - umieszczenie w instytucji lub organizacji opiekuńczo-wychowawczej, ośrodka szkolno-wychowawczym
 - umieszczenie w zakładzie poprawczym (art. 6 u.p.n.).

Sąd może orzec jeden lub kilka środków wychowawczych jednocześnie (Ostrowska, 2004, s. 294). Stosowanie środków wymienionych w ustawie może trwać maksymalnie do ukończenia przez nieletniego 21 lat (art. 73 § 1 u.p.n.). Ta sama formuła dotyczy osób podlegających art. 10 § 4 k.k. Natomiast do 18. roku życia mogą być stosowane środki wychowawcze w postaci zobowiązania nieletniego do określonego postępowania, nadzoru kuratora (art. 6 pkt 2 i 3 u.p.n.), środki skierowane do rodziców czy opiekunów, instytucji i szkół, mające poprawić warunki wychowawcze, bytowe i zdrowotne nieletniego (art. 6 pkt 7 i 8 u.p.n.) (Górecki 2005, s. 18).

Mimo stosowania przez sądy środków wychowawczych i poprawczych, problem demoralizacji nieletnich z każdym rokiem staje się większy, rozmiary ich przestępczości są coraz szersze i bardziej brutalne. Na podstawie statystyk przygotowanych przez Komendę Główną Policji można zauważyć, że uczestniczenie nieletnich w czynach zabronionych pozostaje dużym problemem. W 2008 roku ich procentowy udział w ogółem stwierdzonych przestępstwach oraz w czynach karalnych wynosił 6,9%, w porównaniu z rokiem 2001, kiedy to stanowił 5,0%. Szczegółowa analiza danych policyjnych na rok 2008 przedstawia rozkład czynów zabronionych popełnionych przez nieletnich (www.policja.pl):

- kradzieże z włamaniem – 8229 czynów
- kradzieże rozbójnicze, rozboje, wymuszenia – 8161
- uszkodzenia ciał swych ofiar – 3382
- udziały w bójkach i pobiciach – 3242
- 92 zgwałcenia dokonane przez nieletnich chłopców
- 9 zabójstw, których sprawcami byli nieletni.

Nasileniu zachowań przestępczych młodzieży towarzyszą liczne deficyty na poziomie instytucjonalnego wsparcia readaptacji nieletnich.

Do obszarów problemowych, jakie sygnalizowane są przez teoretyków i pracowników zatrudnionych w ośrodkach resocjalizacyjnych, należą (Opora 2004, s. 280; Węgliński 2004, s. 215; Mudrecka 2005, s. 452, 469; Wyleżałek 2006, s. 26-29):

- brak prawnych możliwości równoległej pracy z rodziną nieletniego
- pominięcie ostatniego z etapów resocjalizacji, polegającego na wdrożeniu nieletniego do samodzielnego życia
- niedostateczne przygotowanie kadry do realizowania funkcji reedukacyjnych oraz trudności w realizacji optymalnych interakcji z podopiecznymi
- brak ośrodków mediacji umożliwiających stosowanie alternatywnych środków wychowawczych wobec nieletniego
- niewystarczająca liczba ośrodków opiekuńczo-wychowawczych
- mała liczba placówek psychologiczno-pedagogicznych, zajmujących się młodzieżą z zaburzeniami osobowości i zachowania
- brak współpracy pomiędzy wychowawcami poszczególnych ośrodków resocjalizacyjnych w zakresie prowadzonych działań edukacyjnych i wychowawczych
- stosowanie przestarzałych, mało efektywnych metod, które są utrwalane przez starszych pedagogów
- brak aktualizacji profilaktycznych oraz innowacyjnych programów resocjalizacyjnych.

Do problemów zgłaszanych przez nieletnich przebywających w różnych ośrodkach wychowawczych i poprawczych należą (Opora 2004, s. 280; Węgliński 2004, s. 215; Mudrecka 2005, s. 452, 469; Wyleżałek 2006, s. 26-29):

- brak poczucia bezpieczeństwa, wyrozumiałości, sprawiedliwego traktowania, życzliwości ze strony pracowników ośrodków
- poczucie odosobnienia, depresji, smutku
- doświadczanie deprywacji i obaw związanych z postępowaniem sądowym oraz warunkami pobytu w placówce
- występowanie „ukrytego programu” w przebiegu procesu resocjalizacji.

Badacze problematyki podkreślają, że niska efektywność działań readaptacyjnych w Polsce uwarunkowana jest brakiem rzetelnych badań. Ocenie należy poddać okres pierwszych objawów demoralizacji nieletnich, aż do zakończenia procesu uspołecznienia – czyli wymagane jest poznanie pełnej etiologii przestępczości i opracowanie skutecznych zasad profilaktyki i resocjalizacji (Urban 2008, s. 313). W Polsce oferta takich programów, skierowana zarówno do dzieci, jak i młodzieży, która ma charakter wczesnej interwencji, jest zdecydowanie niewystarczająca. Ponadto istniejące programy nie posiadają udokumentowanych wyników badań potwierdzających ich skuteczność w zapobieganiu czy rozwiązywaniu problemów, do których zostały utworzone (Raczkowska-Bogdanowicz 2009, s. 5).

Założenia do oddziaływań readaptacyjnych nieletnich

Założenia sformułowane zostały na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych na grupie nieletnich (wyniki omówione są w punkcie 2.).

Założenie 1.

Diagnoza zapotrzebowania na wsparcie w grupie nieletnich w obszarach:

- **problemowych**
- **potencjału rozwojowego.**

Wszelkie działania pomocowe kierowane do osób nieletnich należy poprzedzić diagnozą problemową – zweryfikować obszary deficytowe w funkcjonowaniu osoby i określić ich głębokość (analiza strat i ich konsekwencji dla funkcjonowania osobistego i społecznego) – oraz oceną zasobów nieletniego (mocnych stron, zainteresowań), które mogą stanowić punkt wyjścia do nawiązania indywidualnych relacji terapeutycznych oraz oddziaływań readaptacyjnych. W diagnozie obszarów problemowych należy uwzględnić: funkcjonowanie poznawcze, emocjonalne, orientację co do własnej osoby, orientację w czasie i przestrzeni; zdrowie somatyczne, używanie substancji psychoaktywnych, sferę kontaktów interpersonalnych, relacje rodzinne, sytuację szkolną lub zawodową, stosunek do wartości.

Diagnoza zasobów obejmuje: kompetencje osobiste, rozwój zainteresowań, wsparcie rodzinne, zaangażowanie w grupę rówieśniczą, edukację i rozwój zawodowy, kontakty społeczne, rozwój religijny.

Założenie 2.

Wyznaczenie celów długo- i krótkoterminowych programu naprawczego.

Efektywność resocjalizacji wymaga sformułowania wyraźnych, osiągalnych i określonych w czasie celów długoterminowych i krótkoterminowych. Wyznaczenie celów, zarówno tych odległych w czasie, związanych z efektywniejszym funkcjonowaniem osoby w społeczeństwie, jak i krótkoterminowych, powinno odbywać się przy współudziale nieletnich.

Założenie 3.

Wyznaczenie zadań służących osiągnięciu celów i określenie odpowiedzialności za ich realizację.

Dla uporządkowania działań i możliwości ich ewaluacji należy określić konkretne zadania, dzięki którym założony cel zostanie zrealizowany. Dla prawidłowego ich określenia należy: oszacować czas, określić osoby i zasoby (podmiotowe, materialne, techniczne) niezbędne do realizacji zadania. Należy także przyjąć wyznaczniki pomiaru efektywności zadania i sposób ich weryfikacji.

Założenie 4.

Wykorzystanie strategii interwencyjnej i prawnej w pracy z nieletnim.

Strategia prawna odnosi się do przyjętych regulacji w stosunku do osób nieletnich zawartych w Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 roku (u.p.n.).

Strategia interwencyjna zakłada udzielenie specjalistycznej pomocy (wsparcia) osobie w sytuacji kryzysowej. Jest to bardzo ważny moment (krytyczny) dla kierunku procesu rozwojowego nieletniego. Brak wsparcia w sytuacji granicznej może doprowadzić do tragicznych konsekwencji (popęłniania czynów przestępczych, pomimo okresu pozytywnej readaptacji, zachowań o nasilonej ciężkości kryminal-

nej, aktów autoagresywnych wraz z próbami samobójczymi czy samobójstw). Stosowanie strategii interwencyjnej wymaga jednak dużej wiedzy i doświadczenia. Głównym jej celem jest wsparcie, pozwolenie na emocjonalne odreagowanie, zapewnienie, że rozwiązanie sytuacji jest możliwe i że nie zostawi się osoby samej sobie. Nie należy w sytuacji kryzysowej: usilnie poszukiwać przyczyn określonych problemów, pouczać, moralizować. Najważniejsze jest bycie, towarzyszenie, zrozumienie co czuje osoba w kryzysie. Następujące po sobie etapy interwencji (kolejne spotkania) zakładają weryfikację uwarunkowań, wyznaczanie celów i ich realizację.

Założenie 5.

Wykorzystanie strategii edukacyjnej – wzmacniającej zasoby podmiotowe.

Odcięcie osoby nieletniej od destruktywnych form zachowań wywołuje w niej poczucie straty. Młody człowiek traci coś, co społecznie oceniane jest negatywnie, ale dla niego było znanym i wypróbowanym sposobem radzenia sobie z rzeczywistością. Deficyt powstały u nieletniego po wyeliminowaniu zachowań dewiacyjnych należy uzupełnić akceptowanymi, prospołecznymi formami zachowań. Nie wystarczy mówić, „jak nie należy robić”, trzeba wskazać, „jak należy postępować”. Efektywność funkcjonowania w społeczeństwie uzależniona jest od posiadanych przez osobę kompetencji psychospołecznych, takich jak: samoocena, poczucie sprawczości, umiejętności komunikacyjne, odporność na stres i frustrację, radzenie sobie z negatywnymi emocjami, umiejętność rozwiązywania konfliktów, radzenie sobie z sytuacjami trudnymi, wysokie kompetencje zawodowe. Istotnym działaniem w ramach strategii edukacyjnej jest wzmacnianie znaczenia nadawanego przez nieletnich zasobom podmiotowym, pokazanie ich roli w funkcjonowaniu osobistym i społecznym jednostki. Wzmacnianie kompetencji podmiotowych osoby zwiększa jej kapitał adaptacyjny i gwarantuje lepsze przystosowanie osobiste oraz funkcjonowanie w społeczeństwie.

Założenie 6.

Wykorzystanie strategii alternatyw – rozwijanie pozytywnych, prospołecznych zainteresowań nieletnich.

Strategia alternatyw bazuje na zweryfikowanych podczas diagnozy mocnych stronach nieletniego. Polega na wprowadzaniu zachowań pożądaných w miejsce eliminowanych negatywnych, zgodnie z zainteresowaniami jednostki. Jej celem jest wypełnienie braków odczuwanych przez nieletniego w związku z rezygnacją z za-

chowań dewiacyjnych oraz rozwój zainteresowań prospołecznych osoby. Przykładowe strategie alternatyw: zaangażowanie młodzieży w amatorski teatr, utworzenie drużyny piłkarskiej, organizacja klubu osiedlowego, filmowego, fotograficznego itp.

Założenie 7.

Wykorzystanie strategii wsparcia – uaktywnienie naturalnych, korzystanie z profesjonalnych, utworzenie rówieśniczych systemów wsparcia.

Można wyróżnić naturalne systemy wsparcia (rodzina, sąsiedzi, rówieśnicy, współpracownicy), profesjonalne formy pomocy (grupa terapeutyczna, edukacyjna, psycholog, lekarz) oraz grupy samopomocowe (utworzone przez osoby z podobnym problemem). System wsparcia pełni wiele ważnych funkcji adaptacyjnych: zaspokaja potrzebę bliskości, bezpieczeństwa, relacji z innymi, daje poczucie siły.

Grupy wsparcia dodatkowo pokazują, że inni mają podobne problemy, umożliwiają uzyskanie wskazówek, jak poradzić sobie z rozwiązaniem trudnej sytuacji i negatywnymi emocjami, pozwalają jednostce poczuć się potrzebną dla innych, wartościową osobą.

Założenie 8.

Wzmacnianie pozytywnych wzorców postępowania za pośrednictwem autorytetów.

W przypadku osób nieletnich, będących w wieku dojrzewania, któremu towarzyszą liczne zmiany rozwojowe (m.in. kryzysy wartościowania i autorytetów) istotną kwestią jest wzmacnianie wzorów osób pozytywnych ze środowiska rodzinnego (rodziców, dziadków) i lokalnego (nauczyciel, ksiądz) jak również wskazywanie autorytetów bardziej odległych (świętych, mężów stanu, sportowców). Młodzież znajdująca się w kryzysie rozwojowym, zaprzeczająca zastanym wartościom i poszukująca nowych, przy braku mocnych i wyraźnych wzorów ma znacznie większe trudności z pozytywnym rozstrzygnięciem kryzysu rozwojowego. Obecność mocnych, wiarygodnych autorytetów pozwala na poczucie bezpieczeństwa i wyzwala chęć do naśladowania.

Założenie 9.

Równoległe kształtowanie procesu indywidualizacji i socjalizacji.

W procesie profilaktyki zachowań dewiacyjnych, w tym sprzecznych z prawem, istotne jest paralelne kształtowanie dwóch ważnych dla jednostki procesów rozwojowych indywidualizacji (budowanie poczucia własnej odrębności, niepowtarzalności, rozwój własnych uzdolnień) oraz socjalizacji (nawiązywanie poprawnych interakcji z członkami społeczeństwa, przestrzeganie norm społecznych). Zaniedbania w rozwoju któregośkolwiek z procesów prowadzą do licznych deficytów w funkcjonowaniu osobistym bądź społecznym jednostki. Nacisk na rozwój indywidualizacji bądź socjalizacji uwarunkowany jest w znacznej mierze kulturowo. W Stanach Zjednoczonych akcent kładzie się na proces indywidualizacji, odwrotnie jest w krajach takich jak Chiny czy Japonia, gdzie preferowana jest socjalizacja. W kulturze polskiej procesy te zostają wyważone, ich paralelny rozwój wiąże się z satysfakcjonującym funkcjonowaniem osobistym i społecznym.

Założenie 10.

Budowanie zdrowego systemu motywacyjnego, w którym centralne miejsce zajmują wartości transcendentalne.

System wartości pozwala na nadanie dążeniom, potrzebom i zachowaniom człowieka odpowiedniej (rozwojowej) hierarchii ważności. Brak stałej preferencji w tym zakresie (labilność procesu wartościowania czy jego kryzys) jest częstą przyczyną niepożądanych zachowań wśród młodzieży (Mariański 1995). Kształtowanie odpowiedniego systemu aksjonormatywnego młodych osób, w którym potrzeby niższe (witalne, hedonistyczne) podporządkowane są nadrzędnym (takim jak prawda, honor, Bóg, ojczyzna) stanowi rodzaj zabezpieczenia przed zachowaniami niepożądanymi i daje poczucie bezpieczeństwa wynikające z uporządkowania.

Bibliografia:

- Badźmirowska-Masłowska K. (2003). Sylwetki psychospołeczne młodocianych sprawców zabójstw. W: W. Ambrozek (red.). Młodociani przestępcy – studia nad agresją i zbrodnią. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 43-58.
- Batawia S. (1969). Proces społecznego wykołajenia się nieletnich przestępców. Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Naukowe.
- Bielicki E. (1995). Młodociani przestępcy – ich wartości i orientacja wartościująca. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

- Borecka-Biernat D. (1999). Emocjonalno-rodzinne przesłanki agresji młodzieży w trudnej sytuacji społecznej interakcji. W: T. Sołtysiak, M. Kowalczyk-Jamnicka (red.). Utrudnienia adaptacyjne młodego pokolenia. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, s. 168-180.
- Cekiera Cz. (1992). Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Czerwińska E. (2001). Sprawcy zabójstw na tle seksualnym. W: B. Urban (red.). Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 87-89.
- Gindrich P. (2007). Psychospołeczne komponenty nieprzystosowania. Lublin: UMCS.
- Górecki P., Stachowiak S. (2005). Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz. Wydanie III. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Hollin C. R., Browne D., Palmer E. J. (2008). Przystępczość wśród młodzieży. Gdańsk: GWP.
- Hollin C. R., Browne D., Palmer E. J. (2008). Zachowania dewiacyjne młodzieży – rozmiary, struktura, uwarunkowania. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Profilaktyki i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego.
- Hołyst B. (1990). System wartości a zdrowie psychiczne. Warszawa: UW.
- Izdebska J. (2002). Dziecko w rodzinie u progu XXI w. Nowy wymiar dzieciństwa. *Roczniki Pedagogiki Rodziny* t. 7, s. 77.
- Izdebska J. (2006). Dzieciństwo „medialne” współczesnych dzieci – teoretyczne i metodologiczne przesłanki badań. W: S. Juszczyk, I. Polewczyk (red). Dziecko w świecie wiedzy, informacji i komunikacji. Toruń: Wydawnictwa Adam Marszałek, s. 168-169.
- Jedleński S. (1962). Nieletni w zakładach poprawczych. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Kalinowski M. (2008). Przykłady praktycznych modeli resocjalizacyjnych w różnych krajach. W: B. Urban (red.). Resocjalizacja. Warszawa: PWN, s. 213-224.
- Kalinowski M. (2008). Struktura procesu resocjalizacji. W: B. Urban (red.). Resocjalizacja. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 234- 236.
- Kozaczuk F. (2005). Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kozaczuk F. (2006). Wartości i postawy nieletnich w różnych stadiach wykojenia społecznego. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kupisiewicz Cz. (1970). Niepowodzenia dydaktyczne. Przyczyny oraz niektóre środki zaradcze. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Majchrzak Z. (2002). Nieletni, młodociani i dorośli sprawcy zabójstw. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Majchrzak Z. (2003). Niezrozumiałe motywy zabójstw dokonanych przez młodocianych. W: W. Ambrozek (red.). Młodociani przestępcy – studia nad agresją i zbrodnią. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 34-42.
- Mariański J. (1995). Młodzież między tradycją a ponowoczesnością. Lublin: RW KUL.
- Marzec-Holka K. (1999). Przemoc seksualna wobec dziecka. Bydgoszcz: WSP.
- Matyjas B. (2008). Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska. Warszawa: Żak.
- McWhirter E. H. (2001). Zagrożona młodzież. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

- Mudrecka I. (2005). Młodzieżowy ośrodek wychowawczy. W: J. Brągiel, S. Badory (red.). *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, s. 437-453.
- Mudrecka I. (2005). Schronisko dla nieletnich. W: J. Brągiel, S. Badory (red.). *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, s. 454-470.
- Opora R. (2004). Profil osobowości rodzinnych kuratorów sądowych oraz czynniki redukujące satysfakcję z pracy – komunikat z badań. W: Z. Palak, Z. Bartkowicz (red.). *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji*. Lublin: UMCS, s. 271-284.
- Ostrowska D. (2004). Czy rzeczywiście bezkarni? O odpowiedzialności nieletnich sprawców przestępstw. W: Z. Palak, Z. Bartkowicz (red.). *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji*. (red.) Lublin: UMCS, s. 293-298.
- Pospiszyl K. (1980). *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pospiszyl K., Żabczyńska E. (1985). *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Raczkowska-Bogdanowicz E. (2009). *Ekspertyza: Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Poszukiwanie metod wczesnej interwencji socjalnej i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży. Na zlecenie: Fundacji Fundusz Współpracy pełniącej rolę Krajowej Instytucji Wspomagającej*. www.wup.pl
- Rajska-Kulik J. (1998). *Osobowościowe i sytuacyjne tło motywacyjne czynów agresywnych, w tym zabójstw dokonanych przez nieletnich (w świetle psychologicznego opiniodawstwa sądowego)*. W: J. Papież, A. Płukisa (red.). *Przemoc dzieci i młodzieży*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 163-171.
- Sołtysiak T., Karwowska M. (2003). *Polska młodzież – zagrożenia, zaburzenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*. Bydgoszcz: AB.
- Sołtysiak T. (1995). *Uwarunkowania środowiskowe i determinanty subiektywne uczestnictwa nieletnich w podkulturach*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Stelmach J. (2001). *Rodzinne uwarunkowania przestępczości nieletnich – analiza wyników badań*. W: B. Urban (red.). *Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 155-168.
- Szadkowska J., Szałański J. (2003). *Zaburzenia zachowania a poczucie koherencji u młodzieży w wieku życia 15-19 lat*. W: T. Sołtysiak, J. Suder-Malukiewicz (red.). *Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 42-47.
- Urban B. (1999). *Przestępczość gwałtowna współczesnej młodzieży*. W: T. Sołtysiak, M. Kowalczyk-Jamnicka (red.). *Utrudnienia adaptacyjne młodego pokolenia*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP, s. 137-148.
- Urban B. (2005). *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Urban B. (2008). *Ocena rezultatów resocjalizacji*. W: B. Urban (red.). *Resocjalizacja*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 313.
- Ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. DzU 1982 nr 35, poz. 228.
- Ustawa z 6.06.1997 r. Kodeks karny. DzU 1997 nr 88, poz. 840.

- Wawrzak-Chodaczek M. (1999). Adaptacja młodzieży do nowej rzeczywistości informacyjnej. W: T. Sołtysiak, M. Kowalczyk-Jamnicka (red.). Utrudnienia adaptacyjne młodego pokolenia. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, s. 225-232.
- Węgliński A. (2004). Wsparcie społeczne a efektywność resocjalizacji penitencjarnej. W: Z. Palak, Z. Bartkowicz (red.). Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji. Lublin: UMCS, s. 207-218.
- Wolińska J. M. (2004). Agresywność młodzieży. Problem indywidualny i społeczny. Lublin: UMCS.
- Wyleżałek J. (2006). Problem efektywności resocjalizacji nieletnich w warunkach opieki całkowitej. Stan obecny oraz nowa alternatywa rozwiązań. Warszawa: SGGW.
- Zawisza-Masłyk E. (2005). Kształtowanie kompetencji komunikacyjnych u gimnazjalistów: zapomniany obszar. W: M. Baryluk, M. Wawrzak-Chodaczek (red.). Wartości w komunikacji różnych grup społecznych. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 247-265.

* Anna Jaskot – magister psychologii, absolwentka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Interesuje się tematyką związaną z profilaktyką patologii społecznych, radzeniem sobie w sytuacjach trudnych osób wykluczonych społecznie.